

HÖGSKOLAN
DALARNA

I valfrihetens spår

En undersökning av friskolereformens effekter ur ett rättviseperspektiv

Författare: Kristoffer Swahn
Handledare: Fredrik Karlsson
Examinator: Gull Törnegrén
Termin: VT 2014
Program: Lärarutbildningen historia
Ämne/huvudområde: Religionsvetenskap III
Poäng: 15 h

Högskolan Dalarna
791 88 Falun
Sweden
Tel 023-77 80 00

Abstract

Denna uppsats behandlar friskolereformens effekter ur ett rättviseteoretiskt perspektiv.

Effekterna har inte i alla avseenden varit de från början önskade, friskolereformen medförde olika former av segregation till följd av skolmarknadens framväxt. I första hand är uppsatsen en kartläggning av de effekter som kommit av friskolereformen. Denna litteraturanalys av aktuell forskning fokuserar på effekterna i relation till elevens valfrihet, lärares myndighetsutövning och resursers fördelning. Resultatet analyseras därefter ur ett rättviseperspektiv, stöd för denna analys tas hos John Rawls och hans teori för rättvisa.

Uppsatsen kommer fram till att den etablerade skolmarknaden förstärker tendenser till olika former av segregation och att det nuvarande skolsystemets utformande underbygger orättvisa. Skolans aktörer har att verka inom orättvisa strukturella villkor, strukturer som inverkar på utbildningens kvalité och i förlängningen kan ha en negativ effekt på samhällsutvecklingen.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
1.2 Metod	3
1.3 Materialpresentation	4
1.3.1 Avgränsning	4
1.3.2 Definitioner	5
1.3.3 Material	6
2. Bakgrund	8
2.1 Historisk bakgrund till friskolereformen	8
2.2 Förutsättningar för aktörer på marknaden	9
2.3 Förväntade effekter av ökade möjligheter att välja skola	9
3. Teori	11
3.1 Utgångspunkter för rättvisa	11
3.2 John Rawls rättviseteori - en överblick	12
3.2.1 Kort summering	12
3.2.2 Ursprungspositionen: okunnighetens slöja	14
3.2.3 Hypotetiska rättvisepprinciper	14
3.2.4 Reflexiv jämvikt	15
3.3 Rawls rättvisepprinciper	16
3.4 Bedömningskriterier	17
4. Resultat	19
4.1 Konsekvenser för elevers valfrihet	19
4.1.1 Betygen	19
4.1.2 Informationsasymmetrier	20
4.1.3 Valfrihetens gränser	21
4.2 Konsekvenser för resursers fördelning	22
4.2.1 Kostnadsfördelning	22
4.2.2 Utbudsvariationer	24
4.2.3 Effekter av konkurrensen	24
4.3 Konsekvenser för Lärares myndighetsutövning	25
4.3.1 Skolorganisationens påverkan på lärares förhållningssätt	26
4.3.2 Skolmarknadens nya förväntningar	27
4.3.3 Graden av marknadsanpassning	30
5. Analys	31
5.1 Lika rättighetskriteriet	31
5.2 Lika villkorskriteriet	33
5.3 Fördelningskriteriet	35

6. Sammanfattande diskussion	37
6.1 Valfriheten	37
6.2 Fördelningen	38
6.3 Myndighetsutövningen	39
6.4 Slutsatser	40
7. Käll- och Litteraturförteckning	41
7.1 Tryckt material	41
7.2 Elektronisk resurs	41

1. Inledning

Som blivande lärare är jag nyfiken på vilka effekterna har varit av att genomföra friskolereformen för skolan. Det är en reform som innebär att eleverna ges friheten att välja skola och utbildning medan skolorna ska vara beredda att ta emot alla elever. Fungerar det verkligen så i praktiken när det finns riskkapitalbolag som driver skolor och vill tjäna pengar på att bedriva utbildning? Är skolan för alla, ges alla elever samma rätt och möjligheter att välja vart de ska ta vägen? Mitt problemområde är de effekter som friskolereformen har medfört och jag söker i denna uppsats reda ut vad de har inneburit för skolans aktörer. Ett antal skäl till detta studium kan anföras. För det *första* är det intressant för varje lärare såväl blivande som varande att få en inblick i de förändringar som påverkar skolan. Lärare är en viktig aktör i skolans värld men de är idag en av många som påverkar och är en del av det svenska skolsystemet. Samtidigt utgör lärarna en absolut central grupp, då friskolereformen innebär att även de kan välja, och att även de är situerade i kontexter där konkurrens och val påverkar deras arbete. Att som lärare ha en inblick i hur skolsystemet ser ut och hur det där förhåller sig synes vara ett gott skäl till att titta på den för systemets utformning mest centrala reform och dess effekter.

För det *andra* så får utbildning ett väldigt stort utrymme i samhällsdebatten och som ett centralt element i denna står ofta gjorda reformer av skolan. De största reformer som är gjorda under den senaste 30 års perioden är decentraliseringen av skolan, kommunalisering av skolan och genomförandet av friskolereformen. I debatten förs ofta en bild av friskolereformen fram som ensidigt pekar på de negativa effekterna av att olika aktörer är med och konkurrerar om elever. Är det en sanningsenlig bild och har man fog för sitt sätt att kritisera reformen? I detta sammanhang för media ofta fram riskkapitalbolag som oseriösa aktörer vilka låter aktieägarnas intresse gå före kvalitén på utbildningen. Det är därför angeläget att ställa samhällsdebatten, som oundvikligen tränger sig på individen, mot den forskning som finns om friskolereformens konsekvenser.

För det *tredje* ges utbildning en stor vikt i det svenska välfärdssamhället, vilket också gör att förändringar i hur man styr skolan blir centrala. Ett sätt på vilket det syns är att det i

och med friskolereformen tillkommit aktörer, förutom staten, kommunerna och lärarna som styr skolan. Sedan friskolereformens införande styr bland annat eleverna och dess vårdnadshavare, de privata utbildningsaktörerna och i viss mån näringslivet skolan idag på ett helt annat sätt än tidigare. Stat, kommun och lärare är inte ensamma om att påverka skolan längre.

Skolan har blivit en angelägenhet och ett ansvar för än fler än tidigare. Vart tar då denna oprövade skolmodell Sveriges utbildningsväsende egentligen? Ja det finns det än så länge inga givna svar på men forskningen har börjat tittat på vilka effekter som denna utstakade väg har haft och kan komma att ha.

1.2 Syfte och Frågeställningar

Syftet med denna studie är tvådelat, dels har studien för avsikt att kartlägga vilka effekter friskolereformen har haft, avseende valfrihet, resursfördelning och lärares myndighetsutövning. Uppsatsen söker dessutom belysa rättviseproblem som finns med friskolereformen i det svenska skolsystemet genom att värdera dessa effekter utifrån ett rättviseperspektiv. Det andra syftet blir alltså en form av analytisk utvärdering av friskolereformens effekter. För att nå ett resultat som tjänar mitt syfte finns följande frågeställningar uppställda:

- Vilka konsekvenser har friskolereformen haft för elevers valfrihet?
- Vilka konsekvenser har friskolereformen haft för resursers (skolpengens) fördelning?
- Vilka konsekvenser har friskolereformen haft för lärares myndighetsutövning?
- Hur kan man ur ett rättviseperspektiv utvärdera konsekvenserna för elevers valfrihet, lärares myndighetsutövning och resursers fördelning ?

1.3 Metod

Denna studie har för avsikt att undersöka friskolereformens effekter gällande lärarnas myndighetsutövning, resursfördelning och elevers valfrihet för att därefter analysera dessa ur ett rättviseperspektiv. Man kan säga att studien sker i två faser, den första blir en kartläggning av den forskning som är gjord medan den andra delen söker ge svar på hur konsekvenserna kan tolkas. Där sker en utvärdering av friskolereformens effekter utifrån ett rättviseperspektiv.

Rent metodologiskt så är detta arbete av en kvalitativ karaktär. Studien riktar sin uppmärksamhet mot en specifik institution och den forskning som är gjord på denna. Jag kommer att analysera och värdera mitt material ur ett rättviseperspektiv, metoden är inriktad på tolkning av materialet vilket gör detta arbete, till ett av kvalitativ art.¹

När det i denna uppsats sker en analys av tidigare forskning kommer ett enskilt avsnitt som tar upp tidigare forskning att utgå, eftersom det inte hade fyllt någon reell funktion. Däremot så kommer det utvalda material som används för min underökning att kort presenteras i materialavsnittet.

Den första fasen är en litteraturanalys som skannar av forskningen utifrån de uppsatta frågeställningarna. Detta blir min resultatdel som jag därefter kommer att analysera utifrån ett rättviseperspektiv hämtat hos Rawls. Den formen av kartläggning som sker av friskolereformens effekter antar ett förhållandevis brett perspektiv. Detta med anledning av att jag inte har varit villig att ge upp helhetsbilden av de konsekvenser som friskolereformen medfört på skolsystemet. Jag tror nämligen att vissa av friskolereformens effekter hade varit svåra att förstå om de inte sätts in i ett större sammanhang. Därav är det en litteraturanalys av den forskning som primärt anlägger ett nationellt perspektiv. Frågeställningarna bidrar till att göra ett urval i mitt material och visar de delar som jag har fokuserat på. Det sker en fokusering kring de delar av materialet som berör elevers valfrihet, resursers fördelning och lärares myndighetsutövning. Dessa är valda utifrån en tro att de för skolsystemet relevanta effekterna kommer att visa sig här. Skolsystemets centrala aktörer kommer att beröras genom dessa frågeställningar och jag finner därav ett nationellt perspektiv vara både skäligt och motiverat. Dessutom skulle jag tro att tendenser som finns för skolsystemet i dess helhet kanske hade gått förlorade med ett snävare perspektiv. Med ett sådant finns också en risk för slutsatser som är bundna till sin kontext och inte är generaliserbara. Med det nationella perspektivet som dessutom innefattar regionala variationer kan däremot både kontextuella sammanhang och variationer uppmärksammas utan att helhetsbilden går förlorad.

---

¹ Dahlgren & Florén (2010). *Fråga det förflutna*. ss. 179-180.

Den andra fasen består av en analys ur ett rättviseperspektiv. Perspektivet är hämtat hos John Rawls och hans teori rättvisa som skälighet. För denna del har jag vänt mig till hans bok *En teori om rättvisa*. I teoridelen utvecklar jag det som efterhand blir min analysapparat i denna uppsats. Som en del av mitt tolkningsarbete så appliceras Rawls rättvisteoretiska principer på materialet i analysavsnittet. I teoridelen skapas en analysapparat som utgår från Rawls principer för rättvisa institutioner, skollagen och de skäliga antaganden som ställs upp för att det ska bli meningsfullt att prata om rättvisa i relation till det svenska skolsystemet. Tillsammans utgör de mina bedömningskriterier som blir en tillämpning av Rawls rättviseteori på primärmaterialet. Dessa kriterier utgör sedan en grund för min analys och resultatet i sin helhet undersöks utifrån dessa kriterier.

1.4 Materialpresentation

Detta avsnitt är indelat i tre delar som på olika sätt berör materialet. Här återfinns en kort genomgång av materialet, aktuella begrepp och dess definitioner samt på vilket sätt som det skett en avgränsning.

1.4.1 Avgränsning

För att nå svar på frågeställningarna görs en studie av den forskning som är gjord på friskolereformens effekter. Den samlade forskningen av friskolereformens effekter kan inte studeras inom ramen för denna uppsats varför ett särskilt fokus hamnar på tre områden. Dessa lyser igenom i frågeställningarna ovan och avgränsar arbetet för att det ska bli hanterbart. Det material som då blir särskilt intressant och som jag har valt att studera berör vilka effekter friskolereformen har haft för elevers valfrihet, resursers fördelning och lärarnas myndighetsutövning. Därmed sker en avgränsning gentemot sådant material som behandlar andra aspekter av friskolereformen och inte direkt går att koppla till dessa frågeställningar. Eftersom jag har sökt svar på hur effekterna sett ut för skolsystemet i dess helhet så har vissa forskningsinsatser med tillexempel fokus på ett specifikt geografiskt område förbisetts. I de fall då forskningen inte kan anses vara generaliserbar eller gälla för hela landet har jag likaledes ställt mig tveksam till att använda den.

1.4.2 Definitioner

Begrepp som används i denna uppsats material och utgör ett objektspråk som dessutom naturligen bör inrymmas vid en studie av friskolereformen är, *segregation* och *skolmarknad*. Det finns anledning att närmare definiera vad som menas med dessa begrepp i de sammanhang som de kommer att dyka upp i materialet. Segregation är ett begrepp vilket forskningen som fokuserar på friskolereformen med elevfokus ofta undersöker. Därför är det viktigt även för denna uppsats som berör elevers valfrihet att ha en tydlig definition för detta begrepp. Undersökningen syftar till att kartlägga effekterna av friskolereformen och segregation är en tänkbar och trolig effekt. Begreppet segregation definieras i Nationalencyklopedin som "*det rumsliga åtskiljandet av befolkningsgrupper*"² medan Bonniers svenska ordbok har denna likartade definition "*hålla olika ras-el. folkgrupper skilda från varandra*".³

De forskningsstudier som analyseras i denna uppsats använder inte ordet i denna bemärkelse och inte med en entydighet heller. För att appliceras på friskolereformens effekter så får man definiera ordet i en vidare bemärkelse samtidigt som det bör bindas till skolsammanhang. Med vidare bemärkelse menar jag att etnicitet inte är det enda som man bör, kan eller ska binda segregationen vid när man relaterar begreppet till skolvärlden. Då skulle jag tro att man missar de olika faktorer som kan påverka och bidra till segregerande effekter. Snarare att man bör se det som att segregation kan uppstå på flera olika och samverkande grunder.

Mer av ett intersektionellt perspektiv där olika grunder kan finnas, såsom kön, hudfärg, etnicitet, klass, funktionsnedsättning, ålder, språk, sexuell läggning och religiös eller politisk tillhörighet. Segregation i denna uppsats definieras som att elever med olika socioekonomiska och kulturella bakgrunder hindras från att mötas. Implicit ligger de olika ovan benämnda grunderna i de båda paraplybegreppen socioekonomisk och kultur som kan verka och bidra till en segregation i relation till elevers valmöjligheter.

Skolan är inte fri från politisk inblandning och det finns en reglering som dess aktörer har att förhålla sig till. Begreppet skolmarknad är aktuellt vid en undersökning som försöker svara på de olika effekter som friskolereformen har fått. En klar utveckling som

---

² Nationalencyklopedin, tillgänglig via internet och deras sökmotor. <http://www.ne.se/segregation>

³ Bonniers svenska ordbok (2002). *Segregation*. s. 508.

forskningen pekar på är att det sedan reformen infördes har växt fram en marknad på skolans område. Med marknad menas ett utbyte av produkter mellan producenter och konsumenter. Generellt så är en marknad fri från politisk reglering där konsumenter fritt kan välja mellan de tillgängliga producenterna för att köpa sina varor eller tjänster. Överfört till skolans kontext innebär detta att elever och föräldrar fritt kan välja mellan olika grund- och gymnasieskolor. Men när begreppet marknad kopplas samman med skolan så skiljer sig denna marknad aningen från en konventionell sådan. Elever och föräldrar (konsumenter) och skolaktörer (producenter) kan inte förändra de förutsättningar som deras utbyte vilar på, dessa är skapade genom utbildningspolitiska beslut och reformer. Skolmarknaden är på så vis politiskt styrd. Denna styrning reglerar den tjänst som skolorna kan erbjuda, vilken ekonomisk ersättning som skolorna kan få per elev och på vilket sätt de får konkurrera med varandra om eleverna.⁴

Med begreppet skolmarknad avses det förhållande som råder mellan tillåtna skolaktörer och elever, där eleverna har en stor frihet att välja mellan olika skolors utbud och där elevernas val är avgörande för hur ekonomiska resurser fördelas. Vilket i sin tur är upphov till en konkurrenssituation mellan olika skolor.

1.4.3 Material

För ändamålet att kartlägga effekter av friskolereformen har det varit en fördel att vända sig till verk som har försökt visa på effekterna sett till skolsystemet som helhet. Då har jag utifrån uppsatta frågeställningar haft möjligheten att välja ut de aspekter som fallit in under de specifika intresseområdena utan att tappa helhetsbilden eller förlora sammanhang. Med den generaliserbarhet som jag har eftersökt följer också att det kan förekomma skillnader mellan kontexter och att man riskerar att dra slutsatser som i vissa fall inte stämmer överens med partikulära verkligheter. Men som sagt så har jag i denna uppsats haft helheten för ögonen med en vetskap om att det kan förekomma regionala och lokala avvikelser från de slutsatser som uppsatsen kommer fram till. Jag kommer nu kort lista den forskning som jag har valt att analysera i min resultatdel. Dessa verk utgör tillsammans mitt primärmaterial och består av följande titlar:

Karolina Pardings *Forskning om den svenska friskolereformens effekter - en litteraturöversikt* har varit till hjälp för att få en överblick av friskolereformen som

---

⁴ Skolverket (2012). *En bild av skolmarknaden*. s. 8

forskningsområde. Parding gör en kategorisering utifrån vilket fokus den forskning hon tittat på har haft, med den stående och centrala ingrediensen friskola som gemensam nämnare. Som ett översiktsverk är Parding behjälplig dels för att verket bidrar till att ge en klar bild över forskningsområdet samtidigt som jag skänks en klar ingång till var jag bäst bör söka mig för att finna svar på mina frågor.

I det större antologiverket *Konkurrensens konsekvenser* har Jonas Vlachos skrivit avsnittet *Friskolor i förändring*. Detta tar upp flertalet av de effekter som är intressanta för denna uppsats. Framförallt i de första två frågeställningarna utgör detta material en viktig del.

Ifau:s rapport *Effekter av 1992 års skolvalsreform* är en kortfattad rapport med fokus på elevers resultat i skolan på både kort och lång sikt. Den har varit aktuell för den första frågeställningen.

Skolverkets *En bild av skolmarknaden* är en promemoria som förmedlar en syntes av deras större skolmarknadsprojekt som har bestått av en samling studier. Det är en sammanfattande skrift som anlägger ett i huvudsak nationellt perspektiv och delger sina slutsatser utifrån sammanställningen av deras olika studiers resultat.

Marknaden och lärarna är en avhandling skriven av Anders Fredriksson med syftet att visa på hur organiseringen av skolan påverkar lärares tjänstemannaskap. Denna avhandling kommer jag använda uteslutande till frågeställning tre och utgör för fokuset på friskolereformens effekter på lärarna en central källa.

2. Bakgrund

2.1 Historisk bakgrund

Friskolereformen för skolan som infördes i början av 1990-talet är en del av en större omvandling av samhället och dess välfärdssystem. I Sverige är denna omvandling av välfärdstjänster något som pågått under en längre tid. Själva friskolereformen är del av den större trend mot privatisering och individualisering där man som enskild medborgare både ges möjlighet och ansvar gällande de egna valen av välfärdstjänster. Politiskt har man drivit åtgärder för att förändra välfärden i Sverige och friskolereformen är en del av en bred decentraliseringsvåg och en vilja att förbättra valfriheten inom hela samhällets välfärd.⁵ Ett tecken på denna trend och hur utbrett detta fenomen är verifieras av att 20% av alla välfärdsanställda i Sverige arbetar för en privat aktör.⁶ Det är en omvandling som har inneburit att den offentliga sektorn fått en mindre roll än tidigare och den står inte ensam som aktör längre. Alltmer har privata aktörer tagit över delar av välfärdsproduktionen. En bra bild av vad det är som sker i denna omvandling får man med hjälp av att se processen som en förskjutning från välfärdsstat till välfärdssamhälle.

Tidigare var det staten som ensam stod för välfärden i ett gemensamt projekt, det fanns ett sorts etablerat kontrakt med medborgarna om att välfärden stod staten för och den såg likadan ut för alla i landet. Både i den gamla modellen såväl som i den nya så är målet egentligen detsamma. Man vill garantera medborgare välfärdstjänster vid behov och oavsett betalningsförmågan. Den stora skillnaden ligger i hur detta ska gå till, hur man ska förse medborgarna med dessa tjänster. I den gamla modellen - välfärdsstaten - är den offentliga sektorn dominerande och står för tillhandahållandet av tjänster medan det i den nya modellen - välfärdssamhället - öppnas upp för andra verksamhetsformer att tillhandahålla dessa tjänster, den offentliga sektorn är bara en av flera aktörer på välfärdsmarknaden. För att nå målet med en hög välfärd till alla så premierar välfärdssamhället den individuella valfriheten och konkurrens mellan aktörer.⁷ Det svenska skolsystemet till exempel har fått allt starkare drag av marknad där kunder kan välja mellan olika produkter. Elever har större möjlighet att välja skola än tidigare och

---

⁵ Wondratschek Verena, Edmark, Karin & Frölich, Markus (2013). *Effekter av 1992 års skolvalsreform*. s. 5.

⁶ Parding Karolina (2011). *Forskning om den svenska friskolereformens effekter. - en litteraturöversikt*. s. 2.

⁷ Hartman L (red) (2011). *Konkurrensens konsekvenser; vad händer med svensk välfärd?* ss. 9-11.

det är många elever som går i en annan skola än den som ligger närmast hemmet. Det finns en större möjlighet för andra än kommun att driva skola och det är långt fler av dessa aktörer som har etablerat sig inom skolsektorn. För skolsektorn har denna marknadsanpassning varit genomgripande och medfört att en stor andel av landets skolor drivs av friskoleaktörer. Även lärarna, de som ska förverkliga politiska beslut, själva stommen egentligen i en välfungerande skola är påverkade av denna reform.

2.2 Förutsättningar för aktörer på skolmarknaden

Med friskolereformen ökade möjligheterna att välja skola markant, dels blev det möjligt att välja en skola utanför det traditionella upptagningsområdet såsom inom hemkommun, dels infördes en skolpeng som underlättade etablerandet av privata friskolor. Hur utformningen av skolpengen ser ut exakt skiljer sig mellan kommuner, men i princip är det likadant runtom i landet. Med skolpengen följer en viss summa pengar eleven till den skola som den väljer. Denna summa är baserad på kommunens genomsnittliga utgifter per elev i de kommunala skolorna. För att en friskola ska vara berättigad till ersättning genom skolpengen så måste de vara öppna för alla elever och de får inte ta ut avgifter utöver skolpengen. För att få driva en friskola måste huvudmannen ha tillstånd av Skolinspektionen och verksamheten finansieras av den skolpeng som följer eleven. Om det finns fler sökande elever än platser vid en fristående skola får dessa basera sitt urval på kötid, syskonförtur och en geografisk närhetsprincip. Detta får inte kommunala skolor göra som i alla avseenden måste erbjuda alla elever som önskar en plats. Det finns alltså vissa skillnader i villkor mellan fristående och kommunala skolor för hur de kan bedriva sin verksamhet. Vem som får starta en skola i Sverige är inte speciellt hårt reglerat. Det finns inga krav på formell utbildning, bakgrund eller erfarenhet från undervisning för de som vill starta en fristående skola. Det finns heller inga restriktioner för de som driver friskola att ta ut vinst ur verksamheten.⁸

2.3 Förväntade effekter av ökade möjligheter att välja skola

Vad var det då man hoppades uppnå med skolvalsreformerna? Friskolereformen skulle leda till ökad pedagogisk mångfald och en framväxt av skolor anpassade efter lokala

---

⁸ Hartman, ss. 73-74.

förhållanden. Alla skolor, även de som i stor utsträckning varit immuna mot marknadskrafter skulle i större utsträckning bli tvungna att ta hänsyn till familjers och elevers önskemål och behov. Tanken var att förbättra matchningen mellan elever och skolor, exempelvis önskan att få utbildning enligt en viss pedagogik. Något som bör ha en entydigt positiv effekt på elevernas och skolornas resultat. Bland annat kan det tänkas att eleverna lättare lär sig, eller ökar sina insatser, om de får välja skola efter eget huvud.⁹

Själva konkurrensen som en marknad medför skulle ge skolorna starka skäl för att på ett kostnadseffektivt sätt höja utbildningens kvalitet, en utveckling som skulle leda till förbättringar av hela skolsystemet.¹⁰ Att ett sådant positivt konkurrenstryck uppstår som bidrar till kostnadsmedvetenhet och ökad kvalitet i skolorna är dock avhängigt att elever och föräldrar väljer att söka sig till skolor med bra kvalitet. En förutsättning som kan låta som det självklara valet för den som ska välja skola, men det är inte säkert att så är fallet. Det kan i praktiken vara svårt att avgöra vilken skola som är bäst, vilket kan bero på olika faktorer. Det kan vara bristfällig information om hur skolorna klarar sig avseende betyg och testresultat, därutöver kan det finnas andra faktorer som påverkar valet av skola likt vänner, aktiviteter i närheten, social sammansättning också vidare.

En minskning av segregation var också en förhoppning som följde med reformen, den ökade valmöjligheten binder inte längre eleven till den geografiskt närmaste skolan utan det skapades en möjlighet för elever att få tillgång till skolor i områden med olika ekonomisk topografi.¹¹ Beroende på vad man prioriterar i sitt val kan dock effekten vara den motsatta, att man väljer skola efter socioekonomisk tillhörighet kan ge en ökad segregation som följd.

---

⁹ Wondratschek. m. fl. s. 5.

¹⁰ Hartman. s. 66.

¹¹ Wondratschek. m. fl. ss. 5-6.

3. Teori

För att möta denna uppsats andra syfte, vilket är att analysera friskolereformens effekter ur ett rättviseperspektiv, gör jag en tillämpning av John Rawls rättviseteori. Han kan sorteras in under den form av rättvisa som koncentrerar sig på hur resurser fördelas. Det är en distributiv rättvisa som ställer frågor om vem, hur och vad som fördelas på det mest rättvisa sättet. Vilket passar denna uppsats väl.

3.1 Utgångspunkter för rättvisa

För att det ska vara aktuellt och meningsfullt att prata om rättvisa i skolsammanhang så finns det några grundförutsättningar som man bör vara överens om. En rimlig utgångspunkt är att i det här fallet vända sig till skollagen och se vad den säger. I det första kapitlet som berör de inledande bestämmelserna framkommer väsentliga grundförutsättningar för skolans verksamhet och för att kunna prata om rättvisa. I paragraf åtta med överskriften *lika tillgång till utbildning* kan man läsa att:

Alla ska, oberoende av geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skolväsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser i denna lag.¹²

I diskrimineringslagen (2008:567) finns bestämmelser som har till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter inom utbildningsområdet oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.¹³

Under kapitel åtta som behandlar skolplikten och rätten till utbildning kan man under paragraf tre med överskriften *rätten till utbildning* läsa följande:

Enligt 2 kap. 18 § första stycket regeringsformen har alla barn som omfattas av den allmänna skolplikten rätt till kostnadsfri grundläggande utbildning i allmän skola.¹⁴

---

¹² Skollag (2010:800). Kap 1, paragraf 8. *Lika tillgång till utbildning*.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid. Kap. 7, paragraf 3. *Rätten till utbildning*.

Dessa stycken kan förenklas i några lättöverskådliga punkter som får utgöra antaganden för att det ska bli meningsfullt att analysera effekterna av friskolereformen ur ett rättviseperspektiv. Jag sammanfattar vart stycke till en punkt och lägger därefter till två följd-punkter för att sammanbinda den deskriptiva rättvisan med dessa i en logisk följd:

- Lika tillgång till utbildning oavsett geografiska och socioekonomiska förutsättningar
- Lika rättigheter och möjligheter att utifrån individens villkor uttrycka sin identitet
- Lika rätt till kostnadsfri utbildning
- Alla kan ges en god utbildning och ett gott liv, om man fördelar resurserna för att främja förutsättningarna ovan
- En rättvis fördelning av resurser blir meningsfull

När man sätter samman förutsättningarna på detta vis finns ett incitament för att analysera hur rättvist dagens skolsystem är, sett till de effekter som friskolereformen fört med sig. Detta är de utgångspunkter som ligger till grund för ett rättviseperspektiv i denna uppsats.

3.2 John Rawls rättviseteori - en överblick

Denna överblick syftar till att ge en kortfattad bild av Rawls teoretiska bygge och de begrepp som han nyttjar. Avsnittet tar sin början med en kort summering för att därefter gå närmare in på de mest centrala delarna och begreppen i hans teoretiska ram.

3.2.1 Kort summering

John Rawls teoretiska bygge är ett sorts standardverk inom etisk rättviseteori. Med inspiration av Immanuel Kant kan man positionera Rawls som nykantiansk med slagsida åt en deontologisk etik där rättvisan är det viktigaste värdet i kampen om hur samhällsstrukturen ska se ut. Rättvisan är ledordet för hans teori som är en principledd universalistisk teori med hög abstraktionsnivå gällande såväl förnuftets roll som vilket samhälle man ska uppnå. Rawls utgår ifrån en förståelse av rättvisa som i första hand en abstraktion, begreppet rättvisa får en abstrakt form vilket låter sig avspeglas i hans formulerande av ursprungspositionen; okunnighetens slöja, den reflexiva jämvikten och

målet med en rättvis samhällsstruktur. Utvecklandet av rättvisa är hos Rawls en ren mental undersökning som företas med förnuftet för att utforma, pröva och bedöma etiska principer genom att pendla mellan förnuftet i allmän och specifik bemärkelse. Det är en tankeram för att nå rättvisa som beaktar mångfald utan krav på tidigare eller specifika erfarenheter eftersom dessa ändå ska avsägas i formulerandet av principer. Hans teori liksom andra kontraktsteorier bygger på två grundförutsättningar, där den första utgörs av en tolkning i ursprungssituationen och den andra ett kluster av principer för en rättvis samhällsstruktur. Rättvisa som skälighet är en kontraktsteori som till skillnad från utilitarismen är av deontologisk art, helt i avsaknad av någon maximeringsprincip.¹⁵

Genom att vara en kontraktsteori som tar till vara på mångfald och olikheter hos individer så är det inte en teori som är exkluderande avseende kön, social status, etnicitet, klass också vidare. Som teori är den på så vis inkluderande så länge människan är förnuftig. Som teori betraktat är den avgränsad i sin tillämpning till nationalstaten med sitt fokus på samhällsstruktur. För denna uppsats fokus på en specifik institution situerad i ett specifikt samhälle utgör denna teori ett bra analysredskap för att utröna graden av rättvisa hos friskolereformens effekter.

Jag ska kortfattat sammanfatta denna korta summering med en kärnfull mening av Rawls själv som fångar hela hans teori i dess enklaste form.

"Rättvisepriinciperna identifierar somliga överväganden som moraliskt relevanta och prioriteringsreglerna anger vad som bör få förtur när dessa strider mot varandra, medan föreställningen om ursprungssituationen definierar den bakomliggande idé som ska präglå våra överväganden."¹⁶

De rättvisepriinciper som Rawls formulerar kan tillsammans med ovan listade grundantaganden utgöra bedömningskriterier för kommande analys. Anledningen till att Rawls priinciper är lämpliga är för deras fokus på institutioners vikt för samhällelig

---

¹⁵ Rawls John (1999) *En teori om rättvisa*. ss. 25-69

¹⁶ Ibid. s. 69.

rättvisa. Nu till en mer ingående beskrivning och redogörelse för Rawls olika begrepp och tankar.

3.2.2 Ursprungssituationen: okunnighetens slöja

Rawls vill gå bortom teorin om samhällsfördraget och skapa en annan nivå av abstraktion för förståelsen av rättvisa, vilket framgår av ursprungspositionen: okunnighetens slöja. Denna är en grundförutsättning hos Rawls för att kunna skapa de regler eller principer vilka i sin tur ska kunna leda fram till en rättvis samhällsstruktur.¹⁷

Tanken är att man ska kunna försätta sig i ett tillstånd av okunnighet. Där man är ovetandes om sina erfarenheter och sociala faktorer som inverkar på individens identitetsskapande. Man drar alltså en slöja över det som formar och utgör jaget. Den sociala verkligheten och de personliga egenskaperna förtäcks för att den förnuftiga personen ska kunna utveckla rättvisa principer som inte är påverkade av för målet irrelevanta faktorer. Man försätter sig i en position där den förnuftiga individen kan bestämma vad rättvisa är, då är det förnuftet som bestämmer vad rättvisa är och inte någon person i någon särskild sits. Det han vill säga är inte att okunnighetens slöja och ursprungssituationen är verkliga och möjliga att fullt ut försätta sig i. Snarare bör de ses som metaforer som kan bidra till en förståelse av vad rättvisa är.¹⁸ Denna position söks för att nå en så rättvis princip som möjligt där för målet irrelevanta aspekter som sociala omsändigheter eller medfödda egenskaper har skalats bort. Slöjan fördunklar störande element för att klarare se målet, rättvisa.

3.2.3 Hypotetiska rättvisepprinciper

Rawls människosyn är den att människor i allmänhet är egoistiska och egenintresserade samtidigt som vi är förmögna till att uppfatta vad som är det goda i samhället. Att människan har förmågan att sätta sig in i och förstå vad som är rättvisa. Slutsatser dragna med hjälp av okunnighetens slöja är hypoteser till rättvisepprinciper. Hypotetiska rättvisepprinciper testas genom att tänka sig vad de skulle innebära i praktiken. Hur samhället skulle se ut om man tillämpade dessa principer. De hypotetiska rättvisepprinciperna informeras då av de partikulära omdömen som görs av de praktiska konsekvenserna vid en sådan tillämpning. Om man inte finner att principen är tillfredställande så återgår man till ursprungspositionen och modifierar dem. Man ska känna av med förnuftet enligt Rawls tänkande, det är en rent mental

---

¹⁷ Ibid. ss. 32-34.

¹⁸ Ibid. ss. 38-39.

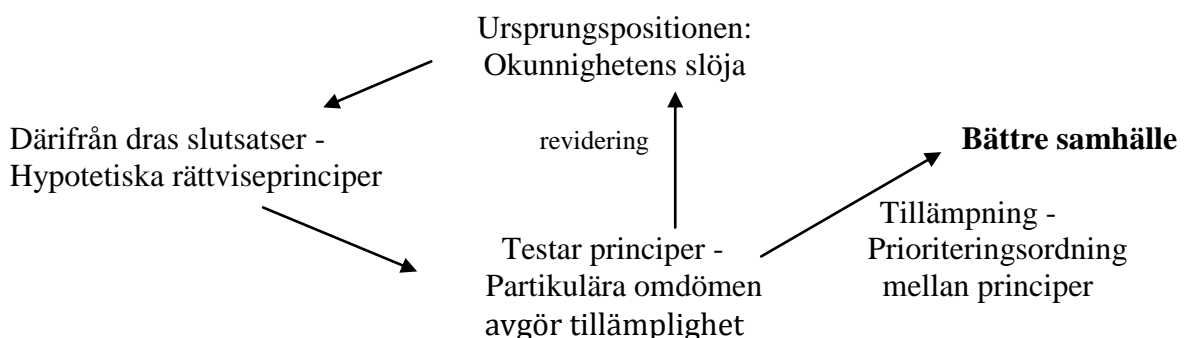
undersökning för att nå fram till rättvisa principer, att utvärdera om principerna är rättvisa sker alltså också rent mentalt.¹⁹

3.2.4 Reflexiv jämvikt

Processen att gå mellan förnuftet och (tänkt) praktik kan kallas reflexiv jämvikt. Man ska försöka tänka förnuftigt om partikulära konsekvenser av rättviseetiken, genom att testa och gå fram och tillbaka mellan förnuftet i allmän och specifik bemärkelse. När man lyckas nå en jämvikt och funnit en balans kan man nå en reflexiv jämvikt vilket innebär att principer kan tillämpas för att nå ett bättre samhälle. Har man nått den reflexiva jämvikten så sammanfaller de hypotetiska principerna som man utvecklat i ursprungssituationen med de omdömen av dessa som görs när de testas. Om inte så sker en modifikation antingen av beskrivningen av begynnelsituationen eller omdömen. Det sker en revidering med nya eller omarbetade principer som följd för att så småningom nå målet med principer som stämmer överens med genomtänkta omdömen, ett tillstånd av reflexiv jämvikt.²⁰

Dessa olika delar är en sorts ram för att tänka rättvist varigenom man kan nå en samhällsstruktur som inlemmar denna rättvisa. Ett tankemönster där man förstår vad som är rättvist genom att tvingas ta andra roller än vad man brukar göra och prövar sig fram genom att anta olika abstraktionsnivåer av verkligheten. Till slut menar Rawls att man når ett sorts jämviktssläge där principer och omdömen sammanfaller, tillståndet är reflektivt eftersom individen vet vilka principer omdömena anpassat sig efter och vilka förutsättningar dessa har haft.²¹ Nedanstående figur visar en skiss över denna ram.

Figur 1. John Rawls reflexiva jämvikt

¹⁹ Ibid. ss. 39-40.

²⁰ Ibid. ss. 40-41.

²¹ Ibid.

3.3 Rawls rättvisepprinciper

I ovan delar har jag kortfattat berört ursprungssituationen och hur Rawls tänker sig att tolkningen i denna bör gå till för att utveckla rättvisepprinciper. Den andra delen av Rawls teori utgörs av ett antal rättvisepprinciper och prioriteringsordning dem emellan. Rätt så tidigt in i sin bok så ställer Rawls upp två principer. I samband med den inledande diskussionen kring de valmöjligheter man ställs inför i ursprungssituationen, diskuterar han nyttoprincipen och lägger fram sina argument mot den. I stället för denna formulerar han dessa två grundprinciper som han anser det troligt att individen skulle välja i ett första skede:

"den första kräver jämlikhet vid tilldelningen av grundläggande rättigheter och skyldigheter, medan den andra säger att sociala och ekonomiska ojämlikheter i fråga om välbefinnande och auktoritet är rättvisa endast om de ger kompenserande förmåner åt alla, och i synnerhet åt samhällets minst gynnade medlemmar."²²

Den grundläggande tanken bakom dessa båda principer är den att allas välbefinnande är lika viktigt och alla är lika beroende av ett system för samarbete, ett system som ingen skulle nå ett gott liv utan. Principerna menar Rawls är ett naturligt resultat om man bortser från den sociala verklighetens godtycklighet såsom av naturen givna egenskaper eller att födas in i en viss social position.²³

Helt i enlighet med sin egen teori modifierar Rawls efterhand dessa ganska tunna och öppna principer för att nå en starkare form för dessa båda. Hela boken *En teori om rättvisa* skulle kunna ses som teorin exemplifierad där han argumenterar och påvisar varför dessa principer är skäligen genom att vända och vrida på perspektiven i en reflexiv jämviktsprocess. Allteftersom utvecklar Rawls principernas enklaste former och då träder ett kluster av olika principer fram som stödjer, förklarar och anger prioriteringsordningen dem emellan. I boken tillämpar Rawls alltså den första delen av sin teori i berättigandet och utvecklandet av sin andra del de båda principerna för rättvisa. Men jag kommer inte gå närmare in på detta utan kommer i stället att argumentera för enkelheten framöver, och skulle anse att jag därmed också allierar mig med Rawls, även om han kan uppfattas som invecklad emellanåt. I allt verkar nämligen

---

²² Ibid. s. 35.

²³ Ibid. s. 36.

han förespråka det enklaste och renaste av former. Även så för hur samhällets institutioner bör vara beskaffade.

"Samhällelig vishet består hur som helst i att institutionerna utformas så att det sällan uppstår ohanterliga svårigheter och i att behovet av klara och enkla principer accepteras."²⁴

Så för att applicera och tillämpa Rawls är det aktuellt att vända sig gentemot hans teori i dess enklaste form. Hans teori är egentligen förtjänt av det. Om jag ska analysera en samhällelig institution synes det enligt Rawls vara enkelheten som ska gå före. Den kommande analysen för att utvärdera skolan ur ett rättviseperspektiv skulle jag tro också mår bra av det. Därför kommer jag använda mig av Rawls två rättvisepprinciper och tillämpa dem genom formulerandet av mina bedömningskriterier. Teorin rättvisa som skälighet ställer upp två rättvisepprinciper för samhällets grundstruktur, inbördes ordning finns i enlighet med deras uppställningsordning:

"Första principen: alla ska ha samma rätt till det mest omfattande system av grundläggande friheter som är förenligt med att andra har ett liknande system av för alla lika stora friheter."²⁵

"Andra principen: social och ekonomiska ojämlikheter ska ordnas så att de både a) rimligtvis kan väntas vara till allas fördel, och b) är knutna till befattningar och ämbeten som står öppna för alla."²⁶

3.4 Bedömningskriterier

För att utforma de bedömningskriterier som ligger till grund för analysen sker en avvägning av det som skollagen fastställer, de skäligen antaganden som ställdes upp för att det ska vara meningsfullt att prata om rättvisa i början av kapitlet, samt Rawls rättvisepprinciper ovan. Genom kriterierna sker en tillämpning av Rawls teori rättvisa som skälighet, eftersom en utgångspunkt för dem tas i hans två rättvisepprinciper och

---

²⁴ Ibid. s. 101.

²⁵ Ibid. s. 76.

²⁶ Ibid.

kan anses vara en anpassning av dem för syftet att analysera det svenska skolsystemet. Kriterierna är ett försök att göra analysen tydlig och enkel att ta till sig. Samtidigt som de blir ett sätt för mig att bibehålla en struktur i analysen av resultatet. I enlighet med Rawls tanke om samhällsinstitutioners vishet eftersträvas med dessa kriterier både klarhet och enkelhet.

1. *Lika Rättighetskriteriet* - berör i vilken grad alla har samma rätt till de grundläggande friheter som alla ska ges i det svenska skolsystemet
2. *Villkorskriteriet* - sociala och ekonomiska villkor ska vara sådana att de kan vara till allas fördel, ingen kan förfördelas genom godtyckliga sociala eller naturliga orsaker
3. *Fördelningskriteriet* - resurser ska fördelas så att alla ges en god och gratis utbildning, ojämlig fördelning är tillåten endast då kompensation utgår som gynnar alla och i synnerhet de i störst behov.

4. Resultat

Strukturen i följande resultatredovisning kommer att följa de första tre frågeställningarna och sorteras med lämpliga underrubriker där behov finnes. Detta för ökad läsbarhet och lättförståelig följd vid läsning av materialet

4.1 Konsekvenser för elevers valfrihet?

4.1.1 Betygen

Eftersom en grundläggande tanke bakom det fria skolvalet och konkurrensutsättning är att skolorna i ökad utsträckning ska ta hänsyn till den enskildes önskemål är ett problem att sådan hänsyn inte alltid ligger i samhällets bredare intresse. De privata prioriteringarna vad gäller utbildning skiljer sig många gånger från samhällets. Mest uppenbara blir kanske dessa problem när det gäller betygssättningen. För den enskilde eleven är det rationellt att kräva så höga betyg som möjligt medan det ligger i samhällets intresse att ha ett väl förankrat och rättvisande betygssystem. På samma sätt är det inte givet att mängden av kurser och specialprogram som vuxit fram på gymnasienivå alltid är verksamhet som bör finansieras via den offentliga utbildningsbudgeten.²⁷

Tittar man på de effekter som friskolereformen har haft för elevers betyg så anser IFAU:s rapport att det inte går att peka på att det har förekommit en negativ effekt av att elever har fått en större valfrihet. Snarast menar de att det finns övervägande positiva effekter av friskolereformens införande gällande elevers betyg, även om dessa är marginella. De visar även att det inte går att peka på att effekter på längre sikt förändrats markant, effekter som skulle vara direkt relaterade till och konsekvenser av friskolereformen. De undersökta effekterna har då varit universitetsstudier, sysselsättning, kriminell aktivitet och hälsa men inte heller här kan man se någon direkt skillnad av elevers ökade valfrihet. Den marginella skillnaden av dessa effekter har då snarast varit positiv liksom effekterna sett till elevers betyg.²⁸

Den ökade valfriheten har således inte haft någon markant effekt på elevers betyg eller andra mer långtgående sociala faktorer. Men den övergripande bilden gällande elevers betyg, resultat och effektivitet som Parding försöker ge säger samtidigt att det finns motstridiga forskningsresultat. Något som hon dock menar att de flesta studier som har

---

²⁷ Hartman. s. 67.

²⁸ Wondratschek. m. fl. ss. 11-13.

tittat på betygen slår fast, är att det förekommit en betygsinflation i svensk skola och att denna i mångt och mycket beror på friskolereformen. Då den har medfört en konkurrensutsatthet som ofta leder till att kunders önskemål tillgodoses.²⁹

Författaren bakom avsnittet som behandlar skolan i antologin *konkurrensens konsekvenser* menar att betygsinflationen har varit betydande och att friskolereformen har haft inverkan men att det inte är helt klart på vilket sätt den har haft det. Det som författaren däremot lyfter är att den ökade konkurrensen mellan skolor har haft effekt på betygsinflationen i svensk skola. Konkurrensen i sin tur är en direkt effekt av reformen. Att det råder en betygsinflation kan få effekten för den enskilda eleven och familjer att man tvingas välja mellan skolor som ger höga betyg och skolor som ger en bra utbildning.³⁰

4.1.2 Informationsasymmetrier

Den information som står familjerna till buds är begränsad och den som finns är sällan relaterad till hur väl skolorna lyckas utveckla elevernas olika kunskaper vilket bidrar till segregation. Parding's översikt visar att studier som har fokus på elevers valfrihet ofta problematiserar reformens effekter utifrån aspekten segregation. Den valmöjlighet som elever och föräldrar ställs inför är oerhört komplex, att till exempel ha möjligheten att välja en skola som ska vara bättre sett till resultat eller som kan innebära en större inkludering innebär inte att man nödvändigtvis gör det valet. Om man dessutom gör ett val utifrån resultat så kan denna information vara missvisande avseende utbildningens kvalitet. Parding redogör också för studier som visar att reformen är segregering i det att den i sig är tvingande, som elever och viss mån förälder tvingas man att vara aktiv och att göra ett välgrundat informerat och medvetet val. Men varken elever eller föräldrar har likvärdiga förutsättningar för dessa val och när reformen på detta sätt skapar ett tvång så för den också med sig en segregeringseffekt.³¹

En aspekt som förs fram i detta samband är den marknadsföring som görs för att locka till sig elever. Denna kan i sin tur vara svår att genomskåda och förhålla sig kritisk till och kan bidra till en segregeringseffekt då elever och föräldrar ska göra sina val. Man skulle kunna prata om någon sorts informationsasymmetri mellan skolan och eleven.

---

²⁹ Parding, ss. 6-7.

³⁰ Hartman, ss. 102-104.

³¹ Parding, ss. 6-7.

Som elev har man inte all information och det är svårt att avgöra kvalitén på den undervisning som skolan erbjuder. För att kunna göra det skulle elev med familj behöva tillgång till bra information angående olika skolors kvalité, information som sällan finns. Som skola har man ett informationsövertag som man kan nyttja i sin marknadsföring gentemot elev och familjer.³²

Ytterligare en aspekt som har en tendens att komplicera detta val ännu mer är vilken typ av information som man har tillgång till. Att ta del av skolors resultat på nationella prov till exempel skulle kunna ge en falsk bild av en skola eftersom resultaten bara är en liten del av vad som ligger i skolans uppdrag. Den konkurrensutsatta skolan riskerar att lägga för stort fokus vid det av kunskapsmassan som är mätbart. Nationella prov är dessutom öppna för olika former av manipulation. Olika skolor kan lägga ned olika mycket tid vid övning inför proven, betygsrättningen av proven sker av elevernas lärare, på skolan eller i hemmet.³³ Först på senare år har man bland annat från regeringens sida uppmärksammat rättandet av nationella prov och det sker numera omräkning av nationella prov från skolinspektionens sida sedan 2009. Dessa har bland annat visat på bristande likvärdighet i betygsättning.³⁴

Dessutom om man tar en internationell utblick så visar forskning från andra länder att de flesta kvalitetsmått är öppna för manipulation från skolornas sida. På motsvarande sätt menar Vlachos att betygen i den svenska skolan är öppna för manipulation vilket ytterligare skulle försvåra en kvalitetsjämförelse för de som vill utnyttja sin valmöjlighet i det svenska skolsystemet.³⁵

4.1.3 Valfrihetens gränser

Skolverket har gjort en sammanställning av de studier som har granskat utfallet av friskolereformen. Där konkluderas bland annat att valmöjligheterna skiljer sig åt mellan elever. Även om de kan påvisa att man inom många områden har nått de resultat som man ville med reformen så kan de identifiera några oönskade konsekvenser. En av dessa gäller elevers valmöjligheter som man menar inte är de samma på grund av bland annat

---

³² Ibid. s. 7.

³³ Hartman. s. 71.

³⁴ Skolinspektionen och Skolverkets respektive hemsidor. Dels en artikel av skolverket som betonar bristande likvärdighet i betygsättning och skolinspektionens sida om det pågående uppdraget från regeringen.

³⁵ Hartman. s. 72.

geografiska och kommunala skillnader. Var man bor kan ha stor effekt, den lokala eller regionala kontexten avseende utbudet av skola och utbildning ser väldigt annorlunda ut runtom i landet och påverkar elevers faktiska möjligheter att välja sin utbildning. Det finns även andra omständigheter som påverkar skolvalet på ett sätt som det inte gjorde innan friskolereformen. Det geografiska avståndet, infrastruktur och kommunal samverkan är sådana faktorer som skolverket menar kan påverka för elever. Ett stort avstånd till en skola, hur möjligheterna ser ut för att ta sig dit och på vilket sätt kommunen stödjer elever i sina skolval är inte de enda faktorerna som pekas ut. Den socioekonomiska bakgrunden är också en viktig aspekt för hur de reella valmöjligheterna ser ut när elever ska göra sina val.³⁶

Även om den ökade konkurrensutsattheten på skolmarknaden har drivit fram en skola som erbjuder en bättre matchning för individen och ger alternativ som svarar mot mångfalden i samhället så har reformen också ökat segregationen avseende elevers möjligheter att göra val och få sina behov och önskningar tillfredställda. Det visar sig att utvecklingen på skolmarknaden går gentemot färre men större utbildningsregioner vilket kan ytterligare bidra till en geografisk segregering, då elever kan få resa allt längre för att kunna ta del av ett brett utbildningsutbud.³⁷

4.2 Konsekvenser för resursers fördelning?

4.2.1 Kostnadsfördelning

De stora konsekvenserna för resursernas fördelning genom friskolereformen går att härleda till hur själva systemet med resurser för skolan är uppbyggt. Som berördes i bakgrunden så bygger finansieringen av skolsystemet i Sverige på att en viss summa pengar följer med eleven. Eleven är på det viset etiketterad med en särskild summa pengar som följer med den vart den än behagar att ta vägen. Denna summa som kan variera mellan kommuner brukar gå under benämningen skolpengen. Några av de argument som fördes fram till varför man skulle genomföra friskolereformen fokuserade på de ekonomiska besparingar som skulle kunna göras. Den konkurrensutsatta skolan skulle medföra en kostnadsmedvetenhet och effektivitet.

---

³⁶ Skolverket(2012. *En bild av skolmarknaden*). ss. 13-14.

³⁷ Ibid.

Vlachos menar dock att kommunerna till stor del har ökade kostnader som följd av friskolereformen. Den medbringa ökade kostnader eftersom kommuner måste erbjuda alla elever en plats men sällan vet hur elevantalet kommer att se ut, vilket i sin tur påverkat deras planering. En fristående skola kan däremot reglera elevintaget på olika sätt och har därför lättare att styra och planera sin verksamhet vilket för deras del medför en bättre kostnadskontroll.³⁸

En annan sak som följer med skolpengen är att eventuella vinster eller överskott som kommer ur verksamheten på en friskola inte kommer finansiären till godo. Det går alltså inga pengar tillbaka till kommunerna som betalar ut skolpengen till friskolan även i de fall då friskolor går med vinst. Det finns alltså en öppning för vinstdrivande intressen att bedriva skola tack vare utformningen av skolsystemets finansiering. När enda sättet att öka överskottet ligger i att skära ner på kostnader finns en reell risk för kvalitetsförsämrande besparingar inom skolan.³⁹

Mellan friskolor och kommuner finns det alltså skillnader i vilken mån man har möjligheten att vara kostnadsmedveten. Var man sedan väljer att spara in kostnader kan dessutom se olika ut och är i sin tur också beroende av hur utformningen av skolans finansiering ser ut. Varken de fristående eller kommunala skolorna har möjlighet att ta ut elevavgifter ovanpå själva skolpengen vilket innebär att enda sättet att skapa en vinst eller en positiv ekonomi i verksamheten är genom att hålla kostnader nere. Det går alltså inte att som inom många andra marknader att konkurrera genom att erbjuda olika kvalitet på sina tjänster eller varor och sätta ett pris därefter. Priset är detsamma oavsett hur tjänsten som skolan erbjuder ser ut. Det som Vlachos visar är att skolornas kostnader per elev är lägre i fristående skolor än i kommunala skolor. Hur man väljer att prioritera skiljer sig också skolformerna åt. Medan man i fristående skolor lägger större vikt vid skolmat, läromedel och annan kringutrustning än de kommunala så hålls kostnaderna nere gällande andra aspekter som har en starkare relation till undervisningskvaliteten. De fristående skolorna lägger mindre resurser på undervisningen vilket bekräftas av den lägre lärartätheten i jämförelse med den kommunala skolan, detsamma gäller för elevvård.⁴⁰

---

³⁸ Hartman (red). ss. 99-100.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

4.2.2 Utbudsvariationer

Hemkommunens betydelse för elevernas gymnasieval har minskat till förmån för friskolor eller andra kommuners skolor. När Skolverket har tittat på gymnasiala skolmarknader just, så blir dessa allt mer fokuserade kring större regioner. Detta kan medföra problem för många mindre kommuner som har stora skaror av elever som pendlar till andra skolor. Eftersom dessa kommuner fortfarande ska vara finansiärer av elevernas utbildning genom skolpengen.⁴¹ Skolverket konfirmerar bilden av att själva konkurrensen på en skolmarknad är en del av problematiken med ökade kostnader för kommuner men bidrar till att nyansera genom att påvisa vad dessa kostnader består av.

De kan genom sina studier visa att kvalitetssatsningar, specialiseringar av utbildningsalternativ och marknadsföringsansatser är poster som drivit kostnader för kommunerna. Men det konstateras från skolverkets sida, vilket också konfirmerar den tidigare relaterade forskningens resultat, att en betydande kostnadspost är det minskade elevantalet, elevernas utbildningsval och den stora svårigheten för kommunerna att planera sin verksamhet. De kommuner som har ett lågt elevunderlag kan inte erbjuda ett lika stort programutbud som de kommuner med fler elever kan. Därför är det relativt många elever som kommer från sådana kommuner som går i skola utanför sin hemkommun. Statistiken Skolverket framtagit visar att de kommuner som av olika skäl har en elevminskning i sina egna gymnasieskolor har en större kostnadsökning per elev än de kommuner som har en elevökning. Dessutom visar det sig att gymnasieelever allt oftare både byter skola och program under sin studietid, under den förlängda studietid som sådana byten ofta medför så står hemkommunen för kostnaden. Att kommunen står som en garant för alla elevers rätt till skolgång bidrar till att ytterligare problematisera möjligheterna för kommuner att vara kostnadseffektiva när man i alla avseenden måste ha beredskap för de elever som vill gå i hemkommunen, bytande, hemvändande eller andra.⁴²

4.2.3 Effekter av konkurrensen

Skolan har under de senaste åren sett en ökning av friskolor inom både grundskola och gymnasiet, ökningen är särskilt stor inom gymnasiesektorn. Det är här allt vanligare

---

⁴¹ Skolverket. ss. 10-11.

⁴² Ibid. ss. 12-13.

med aktörer som är vinstdrivande.⁴³ Den statistik som återfinns hos Vlachos visar på att en växande andel av friskolorna i landet drivs av vinstdrivande koncerner. Vars elever ur ett socioekonomiskt avseende är jämförbara och lika dem förhållande som eleverna i de kommunala skolorna kommer från. Andelen friskolor som drivs av ideella föreningar eller stiftelser minskar i andel och dessa skolors elever kommer oftare från socioekonomiskt goda förhållanden. Dessutom är lärartätheten på dessa skolor hög. Som skolpengen är utformad så sker en överkompensering för de elever som kommer från goda socioekonomiska förhållanden.⁴⁴

Denna formen av statistik pekar på en utveckling som i och med icke vinstdrivande skolors minskande marknadsandelar i längden kommer minska den sociala segregationen som friskolereformen medfört. När vinstdrivande friskolor fortsätter ta marknadsandelar kommer den sociala segregationen minska, men det medför också att något annat ökar. Denna utveckling som till viss del medför en likvärdigare skola för å andra sidan med sig en annan konsekvens, beroende på skolpengens utformande. Riskerna för en kvalitetsförsämring av den utbildning som skolorna erbjuder ökar med denna tendens. Eftersom vinsterna endast kan ökas genom att kostnaderna per elev hålls nere. Detta går att se genom de olika prioriteringar skolor har gällande var kostnader ska hållas nere. Hos vinstdrivande skolor är lärartätheten relativt låg till exempel och man drar ner kostnader på poster som är kopplade till utbildningens kvalitet. Som vinstdrivande koncern försöker man dra nytta av standardiseringar och en likformighet mellan sina olika enheter för att därigenom göra besparingar. Härigenom nås kostnadseffektivitet utan särskilt fokus på utbildningens kvalitet vilket visar sig genom att elever som kommer från vinstdrivande grundskolor har en tendens att prestera något sämre på gymnasiet än elever med motsvarande betyg som kommer ifrån kommunala grundskolor.⁴⁵

4.3 Konsekvenser för lärares myndighetsutövning?

När det gäller konsekvenserna som friskolereformen har haft för lärarna så finns det inte samma flora av forskning att söka sig till som vid de tidigare frågeställningarna. Jag

---

⁴³ Hartman (red). s. 68.

⁴⁴ Ibid. ss. 99-106.

⁴⁵ Ibid.

kommer för denna frågeställning luta mig ganska tungt på en avhandling som är gjord med lärarna i fokus. Denna heter *marknaden och lärarna* och har ett särskilt fokus på hur organiseringen av skolan sedan friskolereformen infördes har påverkat lärarna i deras myndighetsutövning. I denna finns en intressant del i inledningen där Fredriksson motiverar sitt studieval med att det under senare år har kommit studier som visat att de organisatoriska förutsättningarna för lärares yrkesutövning har förändrats dramatiskt. Den forskning som relateras till har tittat på den övergripande organiseringen av skolan och det Fredriksson sedermera tar fasta på är att det har medfört helt nya roller för skolans aktörer. Det är här som Fredriksson finner sitt utbildningsvetenskapliga alibi för den forskning som han bedriver.

4.3.1 Skolorganisationens påverkan på lärares förhållningssätt

När man så förflyttar sig till den så kan man konstatera att undersökningen bygger på att beskriva hur lärarrollen har påverkats av denna förändring av skolans organisering. Fredriksson får genom avancerade analyser fram indikationer på att det finns fyra primära förhållningssätt som lärare antar i sin attityd gentemot myndighetsutövning. Dessa är ett byråkratiskt, ett professionellt, ett marknadsorienterat och ett brukarorienterat. Det resultatet visar på är alltså att den övergripande organiseringen av gymnasieskolan formar lärares myndighetsutövning genom att framkalla de här olika förhållningssätten.⁴⁶ Vi ska ta en närmare titt på vilka som är vanligast och varför de är det, vilken effekt friskolereformen och utvecklandet av en skolmarknad har haft på lärarnas myndighetsutövning. De fyra förväntade förhållningssätten kan enklast förklaras med den pedagogiskt förtydligande modell som Fredriksson själv använder.

---

⁴⁶ Fredriksson Anders. (2010). *Marknaden och lärarna*. s. 17.

Figur 2. Lärares fyra förhållningssätt i rollen som offentliga tjänstemän

	Byråkratiskt	Professionellt	Marknadsorienterat	Brukarorienterat
Överordnat ideal i yrkesutövandet	Följa regelverket	Beakta den professionella kunskapen och yrkesetiken	Vara lojal mot organisationen	Visa hänsyn till brukaren
Beslutsgrunder	Regeltolkning	Professionell bedömning	Kundens efterfrågan, skolans profil och skolledarens riktlinjer	Dialog med brukarna
Syn på elever och föräldrar	Medborgare	Klient	Kund	Brukare
Grund för legitimitet	Formrationalitet	Vetenskaplig kunskap och professionell etik	Kundtillfredsställelse	Medbestämmande

Kommentar: Denna figur är baserad på Fredrikssons figur 2.1.⁴⁷ innehållet är detsamma med samma information, dock kan modellens skala och exakta form skilja sig från originalfiguren i hans avhandling.

Det som Fredrikssons första delstudie visar är att de fyra olika förhållningssätten är ungefär lika framträdande när det gäller lärares attityder och beteenden i rollen som offentliga tjänstemän. Det som mer visar sig är att det finns en relation mellan den politiska styrningen av skolan och lärares myndighetsutövning. Resultaten pekar på att politiken kan styra lärare genom hur organiseringen av skolan går till. För genom denna etableras vissa regel- och normsystem som inverkar på lärares sätt att tänka och agera i klassrummet. Organiseringen av skolan har alltså betydelse för hur lärare resonerar och agerar i syn myndighetsutövning och detta lyser igenom i de fyra olika förhållningssätten. Medan det professionella och byråkratiska länge har varit etablerat i skolan så är de senare två, (brukar- och marknadsorienterade förhållningssätten) som identifierats genom studien, tecken på att 90-talets utbildningspolitiska systemskifte inverkat på lärares myndighetsutövning.⁴⁸

4.3.2 Skolmarknadens nya förväntningar

Den andra delstudien i Fredrikssons avhandling som går närmare in på hur dessa förhållningssätt manifesteras i klassrummet finner att lärarna inte har några problem att relatera till det byråkratiska och professionella förhållningssättet. Vilket inte är överraskande med tanke på att skolan under längre tid har präglats av den formen av styrning. Men marknadsmodellen som framträtt genom friskolereformen reser nya förväntningar på lärarna gällande deras offentliga myndighetsutövning. Detta kan man

⁴⁷ Ibid. Figur s. 48.

⁴⁸ Ibid. ss. 113-114, 117.

också se i de teman som Fredriksson använder för det marknadsorienterade förhållningssättet vilka heter, *läraren som säljare, läraren som underordnad och striden om marknadens förväntningar*.⁴⁹

Under det första temat "*läraren som säljare*" så träder ur empirin relationen som lärarens beteenden har till de strukturella villkor och förändringar fram. Läraren som en producent på en marknad med kundintresset främst för ögonen visar sig vara en reaktion på den förändrade organisationsstrukturen. Att se eleven som en kund kommer utav de förändrade villkor under vilka lärare arbetar.⁵⁰

Går man sedan vidare så visar Fredriksson att det marknadsorienterade förhållningssättet även får implikationer på hur man ser på skolan som organisation. Rektorn får mer en av en med det privata näringslivet jämförbar roll som vd, där man både hyser en stor respekt för skolledning och är lojal mot den samtidigt som lärare är av uppfattningen att ett stort ansvar vilar på skolledningen för verksamhetsmålen. Ett synsätt som delvis förflyttar myndighetsutövandet från läraren till skolans ledning och som markant skiljer sig från den byråkratiska och professionella modellen. Man menar då att det är skolledningens uppgift att sätta upp villkoren för personalen och ta initiativet till att driva den mot samma mål. Lärarna i undersökningen ger uttryck för den roll som man tillskriver rektorn i detta förhållningssätt genom framhållningen av att rektorn genom sitt beslutsfattande sätter tonen för hela verksamheten. Den lojalitet som lärarna verkar hysa mot ledning och skola får uttryck genom att lärare inte kritiserar den öppet och snarast ser det som sin uppgift att bidra till att upprätthålla skolans goda anseende. I linje med detta så är det viktigt att sprida positiv information om skolan och att också involvera sig i sin skolas marknadsföring.⁵¹

Lärarens roll som producent på en marknad där kunderna konkurreras om träder tydligt fram i detta förhållningssätt. Den marknadsutveckling som har skett i skolväsendet har inneburit en förändring av de förväntningar som omvärlden ställer på lärarna. De förändrade villkoren och därmed förväntningar och normer som lärare har att förhålla sig till medför en förändring i attityder och beteenden som påverkar deras

---

⁴⁹ Ibid. ss. 129-130.

⁵⁰ Ibid. ss. 130-131.

⁵¹ Ibid. ss. 131-133.

myndighetsutövning. Genom det marknadsorienterade förhållningssättet är detta tydligt och även i det brukarorienterade framgår det att en förändring har skett, vilket går att se nedan.

Marknadsanpassningen av skolan har i det brukarorienterade förhållningssättet lett fram till en samverkande lärare. Denne försöker nå en kollektiv beslutsfattning genom att välkomna eleverna till att påverka hur undervisningen ska gå till, dess innehåll och hur kunskaperna ska utvärderas. Det är ett elevinflytande som skiljer sig från de båda traditionella förhållningssätten (professionella och byråkratiska) och påverkar lärarens myndighetsutövning. Det myndighetsutövande ansvaret förflyttas i olika grad från läraren till eleven beroende på i vilken utsträckning som läraren tillåter samverkan. Eleverna blir medansvariga för undervisningens utfall eftersom de har varit delaktiga till att skapa innehåll och utformning. Det är ett förhållningssätt som i likhet med det professionella har en betoning på dialogen med eleverna (brukarna) men som till skillnad från det går längre i sin dialog. På ett sätt som till viss del suddar ut gränsen mellan det privata och den offentliga rollen som lärare. Inom den brukarorienterade naggas distinktionen rollerna emellan genom att dialogen sker med enskilda elever även utanför klassrumsverksamhet om ämnen som inte är verksamhetsrelaterade utan handlar om de berördas liv i en vidare bemärkelse.⁵²

När så de olika förhållningssätten dissekerats så framkommer det också att de nya krav organisationsvillkorens påverkan på lärarna har kan leda till konflikter de olika förhållningssätten emellan. Fredriksson identifierar två sådana som står mellan å ena sidan det professionella och det byråkratiska och andra sidan det professionella och det marknadsorienterade. Då det för denna undersökning är friskolereformens effekter som är av intresse så tar vi en titt på den sistnämnda konflikten. Den förstnämnda kan inte med säkerhet sägas vara en effekt av friskolereformen eller anses möjlig att relatera till den, varför den inte är aktuell.

Det professionella och marknadsorienterade förhållningssättet hamnar i konflikt med varandra beroende på att, sedan skolan marknadsanpassats så finns det förväntningar på läraren som går stick i stäv med den professionella logiken. Denna säger nämligen att

---

⁵² Ibid. ss. 136-138.

elevens lärande är centralt och den utgångspunkt för arbetet i skolan som gör att resurser och lärarens tid riktas åt denna process. Medan en marknadsorienterad logik säger att läraren bör bistå sin skola med sin tid och att skolans resurser används för att marknadsföra skolan och konkurrera med andra om kunderna. För läraren handlar det primärt om hur arbetstiden förvaltas och på vad man riktar sin uppmärksamhet. Med marknadsmodellen hamnar strategiska och långsiktiga frågor i fokus och lärare kan i större utsträckning ta ansvar för de mer övergripande besluten som rör skolan i sin helhet snarare än eleven eller klassrummet.⁵³

Denna konflikt illustrerar den prioriteringsförskjutning som friskolereformen medfört vilket får en effekt på lärarnas myndighetsutövning. I vilken mån man i sin lärarroll antar det brukar- och marknadsorienterade får påverkan för vad som hamnar i fokus och hur man agerar gentemot elever, skolläring och den egna rollen som officiell myndighetsutövare.

4.3.3 Graden av marknadsanpassning

Den tredje delstudien i Fredrikssons avhandling fokuserar på den effekt graden av marknadsanpassning som kommunen eller skolan har på lärares myndighetsutövning. En av slutsatserna som dras från denna undersökning är att elever kan möta olika myndighetsutövning från lärarna beroende på i vilken grad som kommun respektive skola är marknadsorganiserade, vilket är problematiskt ur ett likvärdighetsperspektiv. Studien påpekar också vikten som den enskilda lärarens bakgrund har för benägenheten att anta de olika förhållningssätten. Graden av marknadsanpassning är en faktor som påverkar men det är ur ett likvärdighetsperspektiv minst lika viktigt att betänka att lärares förhållningssätt är påverkat av faktorer såsom kön, ålder, politiska preferenser, etnicitet med mera.⁵⁴

---

⁵³ Ibid. ss. 140-141.

⁵⁴ Ibid. s. 177.

5. Analys

I det kommande avsnittet så kommer jag analysera de delar som faller in under respektive bedömningskriterium. Tanken är då att relevanta effekter av friskolereformen analyseras utifrån givande aspekter och materialet sorterar därmed sig självt. En tanke är också att läsaren på ett enkelt och tydligt sätt ska kunna följa resonemangen i en logisk följd. Relevanta delar av resultatet berörs alltså under varje kriterium som även analyseras utifrån Rawls principer. Strukturen i detta avsnitt följer bedömningskriteriernas ordning så som de angavs från början.

5.1 Lika rättighetskriteriet

Ser man till resultatet som helhet utifrån *Lika Rättighetskriteriet* - som berör i vilken grad alla har samma rätt till de grundläggande friheter som alla ska ges i det svenska skolsystemet, så uppfyller det till viss grad detta kriterium.

Systemet har en i grunden god tanke där alla elever ska ges lika rätt att i frihet välja sin utbildning. Som systemet är utformat har alla denna rätt på ett teoretiskt plan. Men resultatet visar att effekterna av friskolereformen medfört en realitet där elevers faktiska möjligheter att utverka denna rätt är olika och påverkade av en rad skilda faktorer.

Alla har inte samma rätt på grund av en skolmarknad som har avlat fram geografiska och kommunala skillnader. Var någonstans i landet man bor påverkar den faktiska möjligheten att välja sin utbildning. Den geografiska segregeringen gör att alla inte kan anses ha lika rätt till de grundläggande friheter som alla ska ges. Det vill säga att de har rätten, men omständigheterna kring individens geografiska belägenhet gör att alla inte har samma möjligheter att utnyttja denna rätt. Med en tydlig utveckling mot färre men större utbildningsregioner är det troligt att en geografisk segregering dessutom fortsätter att öka.

Jag vill också hävda att lärare av samma anledning inte har lika rätt till de grundläggande friheterna. Då den geografiska segregeringen även drabbar dem. I vilken grad skolan som man är verksam vid har anpassat sig till en marknadsorganisering bidrar också till att påverka lärares friheter. För med det nya sättet att organisera skolan

följer olika sorters förväntningar på hur lärare förhåller sig till sitt myndighetsutövande. Förväntningar på lärare kan därmed skilja sig åt mellan olika skolor och regioner vilket ger olika förutsättningar för lärare och elever när de ska nyttja sin rätt. För elever visar detta sig när de beroende på geografiska förhållanden kan möta olika sorters myndighetsutövande från lärare. För lärare visar detta sig när de i sin yrkesroll på olika sätt får sin frihet inskränkt eller påverkad av de olika förväntningar som de pålaggs beroende på hur skolan organiseras.

De elever som möter lärare med ett brukarorienterat förhållningssätt kan till exempel ges större friheter att påverka och medverka till utbildningens utformning. De får därmed ett ansvar som tar över en del av lärarens myndighetsutövande och går bortom systemets egentliga rättigheter för elevers del. Vissa elever kan alltså ges större frihet än andra beroende på vilken skola och vilken lärare de kommer i kontakt med. Det är också troligt att de elever som har en lärare med ett marknadsorienterat förhållningssätt får mindre lärarledd tid tack vare de förväntningar på läraren att sköta andra uppgifter, som att marknadsföra skolan. Risken finns då att fokus för läraren hamnar någon annanstans än på eleverna och utbildningens kvalitet.

Utifrån Rawls första princip att: "alla ska ha samma rätt till det mest omfattande system av grundläggande friheter som är förenligt med att andra har ett liknande system av lika stora friheter"⁵⁵, så verkar det svenska skolsystemet utifrån ovan givna effekter inte hålla sig till denna. Alla har principiellt samma rätt, men i verklig effekt så ser rätten till skolsystemets friheter olika ut. Varken lärare eller elever kan anses ha samma rätt utifrån rådande skolsystems beskaffenhet. Därav finns det under *lika rättighetskriteriet* anledning att hävda att friskolereformen fört med sig orättvisa effekter.

När man ser till de antaganden som gjordes utifrån skollagen som stipulerade förutsättningarna för elevers tillgång till utbildning stärks påståendet ovan. Elevers tillgång till utbildning skulle vara lika oavsett geografiska och socioekonomiska förutsättningar. Vilket inte visar sig vara fallet när man betänker den geografiska segregeringen.

---

⁵⁵ Rawls, s. 76.

5.2 Villkorskriteriet

Villkorskriteriet - sociala och ekonomiska villkor ska vara sådana att de kan vara till allas fördel, ingen kan förfördelas genom godtyckliga sociala eller naturliga orsaker.

Sett till att friskolereformen fört med sig en större möjlighet för elever att utifrån sina preferenser få välja utbildning så klarar den detta kriterium väl. Det blir en bättre matchning mellan skola och elever sedan reformen infördes och det går därmed att hävda att villkoren är till allas fördel. Utifrån sina förutsättningar så kan man som elev välja den skola som passar bäst, som bättre än andra tar till vara på elevens socioekonomiska villkor. Dessutom visar Ifau:s rapport att den ökade valfriheten inte har haft någon markant effekt på elevers betyg eller andra mer långtgående sociala faktorer, effekten har varit marginellt positiv. Utifrån dessa aspekter så är det ingen som kan påstås förfördelas på något sätt. Alla har möjlighet till en utbildning och en möjlighet att välja den själv på ett sätt som är till allas fördel. Så det utbildningsutbud som har växt fram medför ett närmande av skolan som institution med Rawls andra princip och därmed också hans grundläggande tanke med institutioner, att acceptera klara och enkla principer.

Möjligheterna att utbilda sig och inta olika positioner i samhället står öppet för alla och tillgång sker på grundval av betyg. Tillämpar man Rawls andra princip: "social och ekonomiska ojämlikheter ska ordnas så att de både a) rimligtvis kan väntas vara till allas fördel, och b) är knutna till befattningar och ämbeten som står öppna för alla"⁵⁶, så stämmer resultatet utifrån ovan angivna aspekter överens med hur han anser att samhällsliga institutioner bör organiseras.

Däremot så finns det några aspekter av effekterna som grumlar till hur lika villkoren egentligen är och i vilken grad som Rawls skulle anse att institutionen är rättvis. Det medföljer ett ansvar när elever ges friheten att välja sin egen utbildning. Möjligheten att göra ett informerat och medvetet val är beroende av socioekonomiska faktorer, dessa skiljer sig i sin tur åt i vårt samhälle. Friskolereformen har medfört en socioekonomisk segregation till följd av den ökade valfriheten och det medföljande ansvaret för eleven.

---

⁵⁶ Rawls, s. 76.

Denna segregation kan påverka villkoren för alla så att de inte verkar till allas fördel. Den informationsasymmetri som råder mellan producenter och kunder där skolan har ett övertag att nyttja i sin marknadsföring visar en effekt som skolmarknaden medfört. Det finns en konsekvenskedja som verkar negativt för utsikterna till lika villkor. Framväxten av en skolmarknad har lett till ett fokus på kunders (elevers) önskemål vilka ofta är entydigt med höga betyg (givet skolmarknadens utformning med en ingång till samhällets olika positioner via betygen). När producenter så rättar sig efter dessa önskemål och utnyttjar sitt informationsövertag med manipulerbara kvalitetsmått i konkurrenssyfte aktualiseras individers olika socioekonomiska villkor. Dessa villkor är avgörande för hur väl man kan göra informerade val, dessutom styrs valen många gånger av just socioekonomiska faktorer, i stället för att den avgörande och vägledande faktorn är en bra utbildning. Socioekonomiska villkor kan tvinga fram ett val mellan primärt å ena sidan en bra utbildning och å andra sidan höga betyg.

Olikheterna som finns mellan vinstdrivande friskolor, icke vinstdrivande friskolor och kommunala skolor visar också på att de socioekonomiska villkoren är en faktor som segregerar. Medan vinstdrivande och kommunala skolor har elever med likartade socioekonomiska bakgrunder och villkor så kommer eleverna i icke vinstdrivande friskolor oftare från goda socioekonomiska förhållanden, dessa skolor har dessutom en högre lärartäthet. Det sker därmed en överkompensering för de elever som kommer från goda socioekonomiska förhållanden. Det är inte förenligt med *villkorskriteriet* som inte vill se att någon förfördelas på grund av godtyckliga anledningar. Det kan inte sägas vara en ordning som är till allas fördel heller vilket Rawls andra princip anger som villkor. Det kan inte heller sägas vara förenligt med att socioekonomiska ojämlikheter ska vara knutna till befattningar och ämbeten som är öppna för alla då det är rimligt att anta att den formen av ojämlikhet som skolpengen ger upphov till också ger olika förutsättningar att nå positioner i samhället. För en elev är det större chans till goda betyg i en skola med hög lärartäthet och som prioriterar kvalitén på utbildningen, varpå friheterna att välja den fortsatta banan i livet blir större.

Däremot kommer tendensen som finns med att vinstdrivande aktörer tar större del av marknaden på sikt medföra en likvärdigare skola med mindre social segregation. Givet att de likartade socioekonomiska förhållanden som finns mellan kommunala och

vinstdrivande skolor förblir desamma och att icke vinstdrivande skolor minskar i samma takt. Denna tendens aktualiserar däremot ett för skolsystemet sett till dess helhet värre problem ur ett rättviseperspektiv, kommer in på detta under nästa kriterium.

5.3 Fördelningskriteriet

Fördelningskriteriet - resurser ska fördelas så att alla ges en god och gratis utbildning, ojämlik fördelning är tillåten endast då kompensation utgår som gynnar alla och i synnerhet de i störst behov.

Kvalitén på den svenska skolans utbildning riskerar att försämrans till följd av fler vinstdrivande aktörer på skolmarknaden. Tendensen är att de vinstdrivande aktörerna blir fler och tar allt större andel av marknaden. De lägger mindre resurser på undervisningens kvalitet vilket får en generell försämring av skolsystemets utbildning till följd. *Fördelningskriteriet* stipulerar att alla ska ges en god och gratis utbildning. Med en sämre kvalitet för de i vinstdrivande skolor är inte så fallet. Fortsätter tendensen är det frågan om systemet som helhet kan erbjuda någon en god utbildning? Möjligt att den blir likvärdigare men med en ojämlik resursfördelning kan den totalt sett bli sämre. Som det ser ut just nu fördelas resurser på ett sätt som medför en god och gratis utbildning för vissa men inte för alla. Dessutom visar resultatet att skolpengen överkompenserar de icke vinstdrivande friskolorna och fördelar mest resurser till elever med bäst sociala förutsättningar. Det är en oönskad och möjligen oväntad effekt då skolsystemet är utformat för att och försöker utjämna sociala skillnader med resurstilldelningen via en skolpeng.

Den konflikt för lärare mellan olika förhållningssätt som uppmärksammades i resultatet härrör också ur skolpengen och fördelningen av resurser. Konflikten mellan det professionella och marknadsorienterade förhållningssättet aktualiserar fördelningen av resurser. Konflikten står om hur resurser ska användas och fördelas. Med det marknadsorienterade förhållningssättet har det skett en prioriteringsförskjutning till förmån för skolan i sin helhet framför elevens lärande.

Som det är nu står dessutom kommuner bakbundna med de krav som finns på att erbjuda alla elever en plats i skolan. Kommunala skolor kan inte på samma villkor

konkurrera om elever som friskolor när de står som en garant för allas rätt till skolgång. Resursfördelningen leder fram till att kommuner med ett lågt elevunderlag inte kan erbjuda ett brett utbildningsutbud. Som skolkommun kan det därmed vara svårt att vara kostnadseffektiv och erbjuda en skola som premierar hög utbildningskvalité och erbjuder elever ett utbud som svarar mot olikartade socioekonomiska villkor. Den ojämlika fördelning av resurser som resultatet visar på skulle jag anse gå emot båda Rawls principer, samtliga kriterier och även det första antagandet om varför det är meningsfullt att prata om rättvisa i anslutning till skolsystemet.

Det kan därför finnas anledning att se till att skolpengen får en annan utformning som fördelar resurser på ett sätt som går mer i linje med *fördelningskriteriet*. Skolpengen skulle då i synnerhet kompensera dem med störst behov och i större utsträckning ta hänsyn till socioekonomiska faktorer och därmed också stå sig bättre gentemot de andra båda kriterierna.

6. Sammanfattande diskussion

6.1 Valfriheten

Vart har då friskolereformen fört det svenska skolsystemet och vad innebär egentligen en ökad valfrihet? Att välja skola är svårt och det är inte självklart att elever och föräldrar har den kunskap som krävs för att kunna göra ett bra val. En tydlig effekt av friskolereformen som man egentligen inte behöver vända sig till forskningen för att förstå, är att ett ansvar följer med denna utökade frihet att välja. Står man inför ett val så skulle jag vilja påstå att det är allmänmänskligt att vilja göra ett bra sådant.

Konkurrensen inom skolmarknaden har drivit fram en utbildningsmångfald som ökar elevers möjligheter till val utifrån sina preferenser vilket analysen visar är positivt ur ett rättviseperspektiv. Dock finns det flera faktorer som också begränsar valmöjligheterna.

Villkoren för informerade val kan se väldigt olika ut mellan elever och familjer och valmöjligheten är genom sitt tvång, i effekt segregering. Då faktorer som familjens studietradition, utbildningsnivå, inkomstnivå och arbetsmarknadsanknytning bidrar till att ge olika förutsättningar för elevers möjligheter att göra val. Ytterligare en effekt av friskolereformen gällande elevers valmöjligheter är att de inte är likvärdiga på grund av geografiska och kommunala skillnader. Faktorer som eleven inte själv kan påverka inverkar på deras valmöjligheter och har en segregeringseffekt på grund av utvecklingen inom skolmarknaden gentemot större och färre skolutbudsregioner.

En elev kan dessutom ha en helt annan prioriteringsgrund till sitt skolval än vad som ligger i samhällets bredare intressen, detta verkar dessutom gälla för vissa skolor i deras försök att få ett brett elevunderlag till skolan. I det svenska skolsystemet är betygen viktiga för antagning till utbildning på högre nivå och framtida arbete. Därav ligger det alltid i elevens intresse att skolan sätter så höga betyg som möjligt medan samhället vill ha ett betygssystem som ger en korrekt indikation på elevens kunskapsnivå och måluppfyllelse.

Det finns även en risk att en relativt välinformerad familj eller elev gör ett felaktigt val baserat på den information som finns tillgänglig. För att skolvalet ska fungera bra är det viktigt att familjer har tillgång till relevant information. Informationsläget gör det emellertid i dagsläget ytterst svårt för den enskilde att göra kvalificerade kvalitetsjämförelser mellan olika skolor. Då det både ur individ- och samhällsperspektiv

med ett ökat söktryck till skolor som håller hög kvalitet så är det relevant att kunskapsläget för de väljande familjerna förbättras.

Det kan tilläggas att segregation inte behöver vara enbart negativt. Valfriheten och den ökade mångfalden medför å ena sidan ökade möjligheter för elever och föräldrar att få sina önskemål och behov tillgodosedda. Detta var ett av de mål som fanns med friskolereformen som dessutom ur ett rättviseperspektiv är av godo. Så även om det finns segregande effekter som sorterar elever utifrån socioekonomiska faktorer så kan den medföra en god utbildning för vissa elever. Det är troligt att de som får välja inriktning är studiemotiverade och därmed bidrar till att öka kvalitén på utbildningen som de går. Lägger man därtill att det brukarorienterade förhållningssättet tagit större plats hos dagens lärare torde ett utbildningsinnehåll som utvecklas i symbios mellan elev och lärare stärka den tesen.

Men utvecklingen med nuvarande skolmarknad kan i praktiken leda till ett minskande utbud i vissa delar av landet och kan ha en segregande effekt för vissa elevgrupper, avhängigt socioekonomiska och kulturella faktorer. Faktorer som kan påverka i en riktning bort från det som torde vara det naturliga och självklara valet, en god utbildning. Dessutom pekar tendensen på en utveckling som i förlängningen innebär en gradvis försämring av kvalitén så länge det främsta konkurrensmedlet om eleverna (kunderna) är betygen. När prioriteringen för eleven ligger i att få höga betyg i en konkurrensutsatt marknad så är den risken aktuell.

6.2 Fördelningen

Kan man anse att resursers fördelning i den svenska skolan är rättvis?

Friskolereformens konsekvenser för resursers fördelning kan härledas till utformandet av en skolpeng som följer med eleven. Hemkommuner drabbas av friskolereformens inbyggda valfrihet genom att de trots elevens möjligheter ändå är ansvariga för deras skolgång via skolpengen oavsett vart elever vänder sig för sin utbildning. För kommunerna innebär detta att det förekommer en ojämn resursfördelning kommuner emellan avhängigt det elevunderlag som finns. Vissa kommuner blir utarmade genom utvandrande elever som söker sig till större regionala områden för det rikare utbudet. Kommuner inom dess områden kan å sin sida gynnas genom att deras kostnader kan

hållas nere genom det större elevantalet. Mellan kommuner, icke vinstdrivande friskolor och vinstdrivande friskolor förekommer skillnader i hur man fördelar sina resurser. Med skolpengen följer kostnadsbesparingar på poster som skiljer sig åt skolformer emellan. Inom vinstdrivande friskolor så sker kostnadseffektiva åtgärder som bidrar till att dra ner kvaliteten på utbildningen vilket återspeglas i lägre lärartäthet, lägre kostnader per elev och mindre resurser till elevvård.

Att kostnaden för elevvård är mindre i de fristående skolorna skulle kunna vara ett tecken på en prioritering av vissa elevgrupper. Då skolpengen medför att inkomsten som följer med eleven är densamma oavsett vilka resurser som eleven är i behov av skulle det vara mer lönsamt att rikta in sig på elever med så lite resursbehov som möjligt. Hela finansieringssystemet av skolan är en drivfjäder för vinstdrivande friskolor att hålla nere kostnaden per elev eller att inrikta sig på särskilda grupper av elever.

6.3 Myndighetsutövningen

Är friskolereformen utifrån sina konsekvenser för lärare, en rättvis reform? Kan man som lärare oförstått ägna sig åt sitt uppdrag i och med friskolereformen? eller påverkar friskolereformen läraren i en viss riktning? Lärarnas olika utsagor och beskrivningar kring det marknadsorienterade och brukarorienterade förhållningssättet som ett nytt sätt att arbeta i förhållande till tidigare är ett tecken på att lärare har förändrat sina attityder och beteenden som en följd av skolans organisering sedan friskolereformen infördes. De två traditionellt etablerade förhållningssätten är inte uttrangerade, snarare är det så att lärare utan några större problem kan röra sig mellan dessa fyra olika förhållningssätten och att de två nytillkomna är tecken på hur man från lärarnas sida har anpassat sitt agerande utefter förändrade organisationsvillkor. Konflikt mellan värderingar och logiker kan uppstå och en direkt effekt av friskolereformen är den konflikt som kan uppstå mellan den professionella och marknadsorienterade. Denna visar på lärarnas dilemma inför att prioritera sin tid mellan pedagogiken och pengarna. Det är en värdekonflikt kring vad som är viktigast, en värdeförskjutning vilket får en direkt effekt på lärarens myndighetsutövning. Graden av marknadsanpassning för kommun respektive skola är en faktor som påverkar likvärdigheten för eleven eftersom det får betydelse för den myndighetsutövning som möter dem från lärarens håll. Jag skulle vilja påstå att den förändrade attityden hos lärare är ett tecken i tiden som säger en hel del om den samhällsutveckling som pågår mot ett alltmer specialiserat

välfärdssamhälle. Ett samhälle som ställer andra krav på de som arbetar inom välfärd när inte bara staten står som en garant för allas väl. Friskolereformens effekter på lärares myndighetsutövande är en tydlig indikator på omvälvningen inom skolan som institution. En skola som inte nödvändigtvis har allas väl för ögonen.

6.4 Slutsatser

Ur kvalitetshänseende är det viktigt att se till att likvärdigheten i betygssättningen förbättras. Betyg är på goda grunder det huvudsakliga urvalsinstrumentet till högre studier. Det finns tydliga tecken på att konkurrensen om eleverna urholkar betygets värde. Detta är destruktivt då även primärt kunskapsmotiverade elever kan tvingas välja mellan skolor som ger en högkvalitativ utbildning och skolor som ger höga betyg. Ser man till att resultatet kan påvisa en betydande betygsinflation i svensk skola och de återkommande negativa resultaten i internationella kvalitetsundersökningar av skolan så är slutsatsen att konkurrensen som kommit av friskolereformen medfört en kvalitetsförsämring i svensk skola. Den har tillkommit till följd av fokus på kundernas icke akademiska önskemål i kombination med utformningen av skolpengen som medför kostnadsbesparingar på poster som går att koppla till utbildningens kvalitet.

- Skolsystemet är orättvist då det inskränker berörda aktörers rättigheter till de grundläggande friheter som det utger sig för att tillhandahålla, alla kan inte anses ha samma rätt till dessa givet den socioekonomiska, geografiska och kulturella segregationen.
- Den försämrade kvalitén i svensk utbildning är ur ett samhällsperspektiv och skolaktörsperspektiv oroväckande eftersom det kan påverka framtida samhällsutveckling negativt. Den berövar dessutom allas rätt till en god utbildning.
- En jämlikare fördelning av resurser i svenskt skolsystem är aktuellt som bättre gynnar alla och framförallt de i störst behov, skolpengen är i sin nuvarande form orättvist utformad och kan förfördela individer utifrån godtyckliga orsaker.

7. Käll- och litteraturförteckning

7.1 Tryckt material

Dahlgren, Stellan & Florén, Anders (1996). *Fråga det förflutna: en introduktion till den moderna historieforskningen*. Lund: Studentlitteratur

Fredriksson, Anders (2010). *Marknaden och lärarna: hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Tillgänglig på Internet: <http://hdl.handle.net/2077/23913>

Hartman, Laura (red.) (2011). *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd*. 2. uppl. Stockholm: SNS förlag
Tillgänglig på Internet:
http://www.sns.se/sites/default/files/konkurrensens_konsekvenser_pod_2.pdf

Malmström, Sten, Györki, Iréne & Sjögren, Peter A. (2002). *Bonniers svenska ordbok*. 8., [rev.] uppl. Stockholm: Bonnier

Rawls, John (1999). *En teori om rättvisa*. Göteborg: Daidalos

Wondratschek, Verena, Edmark, Karin & Frölich, Markus (2013). *Effekter av 1992 års skolvalsreform*. Uppsala: IFAU
Tillgänglig på Internet:
<http://ifau.se/sv/Forskning/Publikationer/Rapporter/2013/Effekter-av-1992-ars-skolvalsreform/>

7.2 Elektronisk resurs

Nationalencyklopedin. Sidan besökt 2014-05-12, sökt på segregation. Tillgänglig på internet: <http://www.ne.se/>

Parding, Karolina (2011). *Forskning om den svenska friskolereformens effekter – en litteraturöversikt*. Publicerad artikel i Didaktisk tidskrift, Vol. 20, No. 4
Tillgänglig på internet: <http://www.didaktisktidskrift.se/Parding.pdf>

Skolinspektionen (2014). *Omrättning av nationella prov*. Sidan besökt 2014-05-15.
Tillgänglig på internet: <http://www.skolinspektionen.se/sv/Tillsyn--granskning/Central-rattning-av-nationella-prov/>

Skolverket (2012). *Bristande likvärdighet i betygsättning*. Sidan besökt 2014-05-15.
Tillgänglig på internet: <http://www.skolverket.se/om-skolverket/om-oss/nyhetsbrev/2.5111/2.6040/2.6000/bristande-likvardighet-i-betygsattning-1.172096>

Skolverket (2012). *En bild av skolmarknaden : syntes av Skolverkets skolmarknadsprojekt*. Stockholm: Skolverket
Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2817>

Sveriges riksdag, Svensk författningssamling, skollagen (2010:800)
Tillgänglig på internet:
http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/?bet=2010:800#K7